

Vallásháború helyett vallástalanság? A Bhagavad-gītā válasza

Rādhānātha dāsa
(Dr. Sonkoly Gábor)

Nyílt válasz Slavoj Žižek „Ateizmus – hagyatéka, amiért érdemes harcolni” (Atheism is a legacy worth fighting for)¹ című cikkére

A kérdés

A második világháborút követően az emberiség legnagyobb vágya az volt, hogy soha ne ismétlődjék meg az a borzalmas pusztítás, amit egy világháború jelent. Évtizedekig úgy tűnt, hogy a hidegháború sokszor idegtépő feszültsége ellenére is sikerült megvalósítani ezt az álmot. Napjainkra azonban egyre többen beszélnek arról, hogy folyik egy harmadik világháború, amely a pusztítás léptékében

ugyan meg sem közelíti elődeit, ám a folyamatos feszültség és veszélyérzet már-már a háborúban megismert fokot éri el. Ezt a háborút jórészt nem nyíltan összecsapó seregek vívják, ahogy azt korábban megszoktuk, hanem kicsiny terrorista egységek, kibogozhatatlan hálózatok. A pusztítás célpontja pedig az egész társadalom: soha nem látott arányban pusztulnak el a polgári lakosság köréből – a civil áldozatok száma több, mint valaha. Az előző világháborúhoz képest az is újdonság, hogy most nem nemzetek csapnak össze, hanem civilizációk. A ’civilizáció’ kifejezés jelentése persze rengeteget változott az alatt a több mint két évszázad alatt, mely azóta telt el, hogy először papírra vetették, ezért indokolt megmagyarázni, hogyan is értelmezzük azt napjainkban. A ’civilizációk összecsapása’ szövegkörnyezetben a civilizációk világvallások által kialakított területi egységeket jelentenek.

Ennél a pontnál érkezünk el ahhoz a vádirathoz, amely Slavoj Žižek tollából jelent meg, és amely a vallásoknak a jelenlegi világpolitikában betöltött negatív szerepére hivatkozva érvel az ateizmus jogos és védelmezendő öröksége mellett. Žižek véleménye korántsem egyedülálló. Talán nem túlzás azt állítani, hogy az intézményesült – sőt „civilizálódott” (értsd civilizációt kialakított) – (világ)vallások elítélése éppoly tömeges méreteket öltött Nyugaton (értsd a nyugati módra modernizálódott világban), mint a vallásszociológusok által is gyakran leírt újvallásosság. Igen összetett folyamatról van itt szó, ám most talán elég annyit megállapítanunk, hogy Nyugaton a hagyományos intézményesült vallások (értsd egyházak) társadalmi, illetve öndefinícióját három általános tendencia jelöli ki:

¹ Žižek, Slavoj: Atheism is a legacy worth fighting for, *The New York Times*, Tuesday, March 14, 2006

1. a világvallásoknak – és ezzel magának a vallásnak is – az elítélése azok negatív történelmi és jelenkori szerepe miatt (vallásháborúk, vallásüldözések, intolerancia, társadalmi egyenlőtlenségek fenntartása stb.);
2. az intézményesült egyházak politikai, illetve társadalmi szerepkeresése, amely átideologizálja (ennek szélsőséges formája a fundamentalizmus, szalonképe-sebb változata pedig a vallás mint a konzervativizmus alappillére elv), illetve a jóléti állam szociális igényeit kielégítő egyik intézménykörré redukálja le az egyházakat. A vallás mindkét esetben ideológiaként jelenik meg: politikai értelemben a konzervativizmus, fundamentalizmus stb. része, szociális érte-lemben pedig az altruizmus egyik formája;
3. a hatvanas évek óta mind tömegesebb méreteket öltő újvallásosság, amely – a felvilágosodással induló általános ateizálódásnak ellentmondva – változatos formákat öltve arra utal, hogy a társadalmi szereplők nem a transzcendens igényétől vagy élményétől fordultak el, hanem csupán a hozzá vezető úton tartják egyre kevésbé autoritásnak a hagyományos egyházakat, vallásgyakor-lási módokat. Ezzel előtérbe kerül az egyén választási képessége és joga. Itt a vallások a fogyasztói társadalom logikájának megfelelően egymás mellett sorakoznak a polcon – ízlés szerint választhatók, mixelhetők, visszazárhatók. Sőt a „termékek forgalmazói” között egyfajta verseny is megfigyelhető.

A vallás mindhárom értelmezésben saját eredeti céljához képest idegen szerepben jele-nik meg. Erős ideológiai befolyásoltság alatt képzelheti csak valaki, hogy Jézus, Moha-med, Buddha vagy Kṛṣṇa tanításainak az volt az alapvető célja, hogy csökkentsék (vagy épp fenntartsák) a társadalmi egyenlőtlenségeket, politikai ideológiákat terjesszenek el, szociális intézményeket alapítsanak, vagy újabb termékekkel kápráztassák el az anyagi létből kiábrándult embert. Az ilyen megítélések közös gyengéje, hogy nemcsak a vallást tekintik történelmi jelenségnek, hanem az annak alapját képező tanítást is, amely pedig mind forrását, mind célját, mind módszerét tekintve örök, történelmi értelmezése ennél-fogva óhatatlanul félrevezető.

Az első válasz

Nem véletlen, hogy Zizek is időhatározóval kezdi a cikkét: „Századokon át azt mondták, hogy vallás nélkül csak önző állatok vagyunk, akik csak a jussukért harcolnak, hogy erkölcsiségünk egy farkascsortáé; csak a vallás – mondták – emelhet minket ma-gasabb lelki szintre. Ma, amikor a vallás az egész világon a gyilkos erőszak forrásaként jelenik meg, azok az igazolást kereső hangok, melyek szerint a keresztény, muszlim

vagy hindu fundamentalisták csak kihasználják és eltorzítják hitvallásuk nemes lelki üzenetét, egyre üresebben csengenek. Miért nem inkább az ateizmusnak, Európa egyik legnagyobb örökségének a méltóságát állítjuk vissza, amely talán az egyetlen esélyt jelenti a békére?”

A továbbiakban a szerző nem indokolja, hogy miért tekinti egyenlőnek a fundamentalista terrorizmust a vallásossággal. Egyszerűen szinonimaként kezeli a két fogalmat, és arra hegyezi ki érvelését, hogy a fundamentalizmus (értsd vallásosság) – önképével ellentétben – a moralitás hiányát jelenti, mivel Istenre hivatkozva bármilyen gáztettet el lehet követni. Az ateista ezzel szemben morális lény, mivel erkölcsi magatartása belülről fakad. Így érünk el a cikk végére az infantilis hívő és a felnőtt, tetteiért felelős ateista párosához, akik közül az utóbbi felajánlja modern kritikai szemléletét az előbbinek – remélhetőleg elősegítve ezzel annak jövőbeni megvilágosodását. A reménytelen fejlődésbe vetett hitet bátoríthatja az a hozzáállás, amelyet az ateista (szlovén) liberálisok esetében megfigyelhetünk. Ők ugyanis például támogatják egy ljubljanoi mecset megépítését, míg a konzervatív keresztények ellenzik azt.

A szerző cikkéből persze nem sűt úgy az optimizmus, ahogy én azt ironikusan itt leírtam, sőt inkább az aggodalom olvasható ki belőle a vallási fundamentalizmus és intolerancia láttán. Erre a mind súlyosabb problémára kínálja a cikk megoldásként az ateizmust. Az ironikus hanggal csak azt kívántam kiemelni, hogy mennyire nem változott az ateista szerző világképe az elmúlt másfél évszázad alatt annak ellenére, hogy a világ és a világról alkotott modellek jelentősen módosultak a 19. század óta. A cikkben megtalálhatjuk a dogmává merevedett ateizmus összes hittételét: a szebb jövőt hangsúlyozó lineáris időszemléletet, a historicizmust, az evolucionizmust, a nyugati felsőbbrendűség-tudatot és a paternalizmust, a realitásoktól elszakadt ideológiát, mely – többek között – egyszerűen ignorálja az emberek érzelmi (ha tetszik, lelki) igényeit. Mindezt egy olyan világban, ahol – néhány átideologizált természettudóstól eltekintve – senki nem tekint bizakodva a jövőbe, sőt a jövőtől mind jobban félve görcsösen próbálja a jelent kitágítani, örökséggé nyilvánítva mindent, amit végérvényesen elveszett múltjából megőrizni vél;

- ahol a történelem egymásnak ellentmondó interpretációk összessége, melynek során bárki dicső múltja percek alatt semmivé, sőt szégyenletessé válhat;
- ahol egyre több modell és elmélet kérdőjelezi meg az evolucionizmust és mindazt, ami vele jár;
- ahol Ázsia és a többi nem atlanti civilizáció kérlelhetetlenül egyre inkább a saját útját járja, és ahol a Nyugat „zennel” és „jógával” gyógyítja mind akutabb lelki bajait;
- ahol a már említett újvallásosság mind tömegesebb, s az ezoterikus-spirituális könyvkiadás és média soha nem látott mértéket ölt.

Az ateizmus – és főleg annak 19. századi megfogalmazása – kétség kívül jelen van, de egyre inkább valahogy úgy, mint az úttörőmozgalom egy House Partyn: érdekes, mert „retró”, de nem igazán nyújt alternatívát. Ideológiai és történeti jellegéből adódóan megfélemezik ugyanis arról a tényről, hogy „a vallás” több évezredes sikerét nem az biztosította, hogy kellőképpen lebutította az embereket, hanem az, hogy örök forrásként szolgált, ami az emberek és társadalmak értelmi, érzelmi és morális igényeire egyaránt választ adott. Emellett kezelte a „lélek” nevű entitást is, amely akkor is létezni és működni látszik, ha megtagadjuk létét. A vallások korrumpálódása (az indiai kasztrendszer kegyetlensége, a reneszánsz pápaság erkölcstelensége, a boszorkányüldözések könyörtelensége, az intifáda vérfürdői stb.) nem a vallások forrását, hanem azt a közeget minősítik, ahol ezek a tanítások működni kénytelenek. E kettő – a forrás és a közeg – eredetét tekintve azonos, funkcióját tekintve azonban különböző.

A vallás természetesen értelmezhető ideológiaként is, ám ez csupán egy erősen redukált megnyilvánulása, és ellentétes is annak eredeti céljával. Az eredeti cél – ami minden vallásban közös – az egyén lelki fejlődésének biztosítása, a szentség bemutatása, azaz a létezés örök aspektusának megismertetése. Az ideológiává redukált vallás és az abból fakadó visszaélések ellenszere tehát nem a szintén ideológiaként megfogalmazott és a lét kérdéseire csak beszűkült, az örök aspektust ignoráló válaszokkal szolgáló ateizmus, hanem a vallás örök aspektusát – ha tetszik, eredeti célját – figyelembe vevő, szövegkritikával élő értelmezése és gyakorlata. Persze lehet, hogy már a szavainkkal is baj van, hiszen túl sokat kell magyarázni egy olyan valaha egyszerű kifejezést is, mint a vallás, amióta a modernizáció átértelmezte, a posztmodern dekonstruálta, a globalizáció pedig szinte a végtelenségig relativizálta alap kifejezéseinket.

A második válasz

Érdekes olyan kontextusban keresni a vallás definícióját, ahol a tudományt nem választották le róla, illetve kellő filozófiai megalapozottsággal rendelkeznek. Vítathatatlan, hogy filozófiai megalapozottsága alapján a világvallások közül a hinduizmus áll a legszilárdabb alapokon, a szinte megszámlálhatatlan szentírás esszenciáját pedig a Bhagavad-gītā adja.² A Bhagavad-gītā megidézése annál is inkább indokolható, mert közvetlenül egy világegést megelőző háború előtt összegezte lényegre törően az emberi élet célját, az ember helyzetét és morális kötelességeit – tehát hasonló szerepre vállalkozott, mint Zizek idézett cikke.

² Bár a hinduizmuson belül is megfigyelhető fundamentalista irányzat, az inkább az indiai nemzetépítés jellegéből adódik, így inkább nemzeti-ideológiai mintsem filozófiai-vallási alapú.

A Bhagavad-gītā a létezés öt legfontosabb témájával foglalkozik és ezek kapcsolatát mutatja be. Az öt téma közül mindössze egy, a *karma* – azaz az anyagi világban végrehajtott egyéni cselekedeteknek és azok visszahatásainak összessége – átmeneti. A vallás, abban az értelemben, ahogy azt Zizek használja, ebbe a spektrumba tartozik: az anyagi világban végzett négy tevékenységi csoport egyike, melynek célja, hogy a jámbor cselekedetek rendszerébe bevezesse az egyént, aki így jó *karmára* tehet szert és minimalizálhatja a másoknak okozott szenvedést. Ám mindez az anyagi világban zajlik – igaz, az ott elérhető legmagasabb szintet jelenti.

A további négy téma közül kettő örök, de megnyilvánulása átmeneti. E kettő az anyagi természet (*prakṛti*), illetve az anyagi teremtés szabályzóelvét jelentő idő (*kāla*). További kettő – az ő párbeszédüket olvashatjuk a Bhagavad-gītāban – az irányító (*īśvara*) és az egyéni lélek (*jīva*). Az irányító jelenti minden forrását, akiből úgy áramlanak ki az olyan energiák, mint az anyagi természet vagy az egyéni lélek, akár a tűzből a hő vagy a fény. Az egyéni lélek minőségileg megegyezik az irányítóval, azaz rendelkezik a szabad akarat és a vágy elidegeníthetetlen tulajdonságaival, de egyszerre csak egy test – legyen az lelki vagy anyagi – tudatával bír, míg az irányító tudata valamennyi testre kiterjed. Az egyéni lélek szabadon választhat, hogy mely energia befolyása alá kerül a tudata. Eredeti helyzetében közvetlen, személyes kapcsolatban áll az irányítóval, azaz eredeti, lelki tudatban van. Ez örök kapcsolat, amelyre nincs hatással az anyagi természet, illetve az ott megnyilvánuló *kāla*. Vágyától vezérelve azonban időlegesen lemondhat erről a személyes kapcsolatról, és ezzel az anyagi energia, illetve az idő befolyása alá kerül, amelynek hatására átmeneti helyzetéhez kezd ragaszkodni, anyagi testeket kap, és *karmát* gyűjt.

A vallás tehát ebbe a regiszterbe tartozik. Ha az egyéni lélek az anyagi világban szabályozottan (vallásosan) él, akkor követi a *dharmát*, a vallásos szabályok összességét. Természetesen a vallásos szabályok rendszere helytől, időtől és a körülményektől függően változhat, és változik is. Ez az anyagi természet jellegeből következik: az anyag állandóan változik és mindent degradál, amivel csak kapcsolatba kerül. Ez a feladata, ez a megmásíthatatlan tulajdonsága, azaz ez a *dharmája*. A *dharma* kifejezés ugyanis egy entitás megváltozhatatlan, elidegeníthetetlen tulajdonságait is jelenti. Az egyéni lélek *dharmája* a szolgálat. Valakit mindig szolgálunk: vagy a lelki vagy az anyagi energiát, vagy más energiákat (például a társainkat ebben a kalandban, amit épp megélünk). Ha a szolgálatunk megfelelő, azaz stabil célt talál, elégedettek vagyunk, ha nem, ha mozgó (anyagi) célpontra irányítjuk, frusztrálódunk, depressziósak leszünk, boldogtalannak érezzük magunkat.

A *dharma* tehát elidegeníthetetlen tulajdonság, ami így nemcsak az anyagi világban nyilvánul meg, hanem mindenütt, ahol energiák vannak, tehát a lelki világban is. Ott – mivel a lelki világ örök – *sanātana-dharma*, azaz örök *dharma* a neve. Ha a *dharma*

szót a vallás kifejezéssel fordítjuk magyarra vagy bármely más nyugati nyelvre, akkor a *sanātana-dharmát* örök vallásként kell fordítanunk. Ennek az örök vallásnak pedig az a tulajdonsága, hogy nem az egyén anyagi különbségeiből indul ki, hanem a lelki entitásából, amely az egyénre jellemző eredeti karakterből és az egyénnek az irányítóhoz, Istenhez való szolgálatából, valamint ennek örök eredményéből áll össze. Az ideológikaként értelmezett vallás ellenpólusa a Bhagavad-gītā szerint tehát nem az istentagadás, hanem az örök vallás, a *sanātana-dharma* megismerése és követése.